

Bedevilikten Hadarîliğe Kûfe, Mehmet Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 416 sayfa, ISBN: 9788190270

Merve Aktaş | 0000-0002-3635-5415 | aktasmerve585@gmail.com
Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi
Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
ROR ID: [02kswqa67](https://orcid.org/02kswqa67)

Öz

Hz. Ömer döneminde fetihlerin hızlanması ile devletin sınırları oldukça genişlemiş ve Müslümanlar fethedilen bölgelere şehirler kurup askerleri buralara yerleştirmişlerdir. Askeri olarak kurulan bu şehirlerden bazıları zamanla gelişerek dönemin büyük kentleri konumuna gelmişlerdir. Askeri olarak kurulan Basra, Kûfe ve Fustat daha sonra kurulan İslâm şehirlerine örnek teşkil etmeleri bakımından son derece önemlidir. Basra kuruluşundan itibaren önemini yitirmeden bugüne kadar gelmiştir. Ancak Kûfe ve Fustat için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Kûfe, Hz. Ömer'in emriyle Sa'd b. Ebû Vakkas tarafından kurulmuştur. Hz. Ali'nin hilafeti buraya taşınması ile şehrin önemi artmıştır. Emevîler'in doksan yıllık hâkimiyetinde valiler Kûfe'yi genellikle olağanüstü şartlarda yönetmişlerdir. Abbâsîler döneminde yirmi yıl başkentlik yapmıştır. Halife Mansûr döneminde Bağdat'ın kurulması ile hilafet merkezi buraya taşınmış ve Kûfe önemini yitirmeye başlamıştır. Kûfe birçok etnik unsuru birlikte yaşadığı kozmopolit bir kent özelliği taşıymaktaydı. Nüfusun çoğunluğunu Irak'ın fethine katılıp daha sonra buraya yerleşen Yemen kökenli Güney Arapları oluşturmaktaydı. Kuzey Arapları ise yönetimdeki tek hâkim unsurdur. Kuzey ve Güney Arapları arasındaki İslâmiyet öncesine dayanan husumet burada da kendini gösterdi ve Kûfe'de başlayıp tüm devleti etkileyen olaylar meydana geldi. Kûfe'de Kuzeyli Güneyli çekişmesi dışında bir de mevâlî sorunu vardı. Emevîler sonradan Müslüman olan bu kesime Arap olmadıkları için ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapmıştı. Müslüman oldukları halde onlarla eşit haklara sahip olamayan bu kesim Emevîler'in sonunu getirmişti. Zira Abbâsî devletin kurulmasına mevâlî denen bu grup zemin hazırlamıştı. Kûfe'de yaşayan bu farklı etnik unsurlar arasında meydana gelen olaylar devleti de olumsuz etkiliyordu. Kûfe'de başlayıp tüm devleti etkileyen bu olaylar birçok çalışmaya konu olmuşken, bu olayların nedenlerini inceleyen müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Tanıtımını yapacağımız İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görev yapan Prof. Dr. Mehmet Mahfuz Söylemez'in *Bedevilikten Hadarîliğe Kûfe* adlı eseri Kûfe'deki bu çatışmaların sebeplerini inceleyen son derece önemli tespitlerin yapıldığı bir çalışmadır.

Anahtar Kelimeler

İslâm Tarihi, Şehir Tarihi, Kûfe, Sa'd b. Ebû Vakkas, Hz. Ömer.

Atıf Bilgisi

Aktaş, Merve. "Bedevilikten Hadarîliğe Kûfe, Mehmet Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 416 sayfa, ISBN: 9788190270". *Düzce İlahiyat Dergisi* 7/1 (Haziran 2023), 153-159. <https://doi.org/10.61272/duid.1321222>

Geliş Tarihi	08.04.2023
Kabul Tarihi	12.05.2023
Yayın Tarihi	30.06.2023
Değerlendirme	Tek Taraflı Kör Hakemlik + Şeffaf Hakemlik Modeli Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Beyan	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kûfa: From Bedounism to Civilization, Mehmet Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 416 pages, ISBN: 9788190270

Merve Aktaş | 0000-0002-3635-5415 | aktasmerve585@gmail.com

Master Degree Student, Marmara University, Institute of Social Sciences, Department of Islamic History, İstanbul, Türkiye

ROR ID: [02kswqa67](https://orcid.org/02kswqa67)

Abstract

With the acceleration of the conquests in the period of the second caliph Omar the borders of the state expanded considerably and Muslims established cities in the conquered regions and placed their soldiers there. Some of these cities, which were established as military, developed over time and became the great cities of the period. Among the first cities established for military purposes, Basra, Kûfa and Fustat are extremely important as they set an example for the later Islamic cities. Basra has come to this day without losing its importance since its establishment. However, it is not possible to say the same for Kûfa and Fustat. Kûfa was founded by Sa'd b. Abi Waqqas by order of Omar. The importance of the city increased with caliph Ali's moving the caliphate here. During the ninety year rule of the Umayyads, governors generally ruled Kûfa under extraordinary conditions. It was the capital city for twenty years during the Abbasid period. With the establishment of Baghdad during the reign of the caliph Mansur, the center of the caliphate was moved here and Kûfa began to lose its importance. Kûfa was a cosmopolitan city where many ethnic elements lived together. The majority of the population consisted of Southern Arabs of Yemen origin who participated in the conquest of Iraq and settled there later. Northern Arabs were the only dominant element in the administration. The pre-Islamic enmity between the Northern and Southern Arabs manifested itself here as well, and events that started in Kûfa and affected the whole state took place. Apart from the North-South Arab conflict in Kûfa, there was also the problem of Mawali. The Umayyad treated this group of Muslims as second class citizens because they were not Arabs. This group, who could not have equal rights with them even though they were Muslims, brought the end of the Umayyads. Because this section had prepared the ground for the establishment of the Abbasid state. The events that took place between these different ethnic elements living in Kûfa had a negative impact on the state. While these events, which started in Kûfa and affected to whole state, have been the subject of many studies, no independent study has been conducted to examine the causes of these events. The work that we are going to review is a study that examines the causes of these conflicts in Kûfa, in which extremely important determinations are made.

Keywords

Islamic History, City History, Kûfa, Sa'd b. Abi Waqqas, Omar.

Citation

Aktaş, Merve. "Bedevilikten Haderîliğe Kûfe, Mehmet Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 416 pages, ISBN: 9788190270". *Düzce Divinity Journal* 7/1 (June 2023), 153-159. <https://doi.org/10.61272/duid.1321222>

Date of Submission	08.04.2023
Date of Acceptance	12.05.2023
Date of Publication	30.06.2023
Peer-Review	Single-blind Peer Review + Transparent Peer Review
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	etik.duzceilahiyyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Eser, “Önsöz” ve “Giriş”ten sonra beş bölüm, “Sonuç”, “Bibliyografya” ve “Dizin”den oluşmaktadır.

“Önsöz” de yazar, Kûfe’nin İslâm medeniyetini oluşturan en önemli şehirlerden biri olduğunu ifade etmiştir. Kûfe, Basra, Fustat, Medine, Mekke gibi İslâm medeniyetinin doğup, büyüdüğü, serpilip geliştiği şehirlerin bilimsel araştırmalar sonucunda ortaya konmasının gerekliliğini belirterek bu şehrin çalışma konusu olarak seçilmesinin bu amaca yönelik olduğunu ifade etmiştir. Yazar Kûfe’nin İslâm tarihinde durduğu noktayı şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Kûfe denilince; iki yüzü birbirinden farklı bir madalyon gibi, iki ayrı şehir akla gelmektedir. Madalyonun bir yüzünde İslâm medeniyetinin en önemli merkezlerinden biri, hatta bu medeniyeti şekillendiren, etkileyen, değiştiren ve dönüştüren, yüksek bir entelektüel birikime sahip; ekol olmuş, ekol olmaktan öte etkisini günümüze kadar devam ettirmiş bir kültür merkezi dururken; madalyonun diğer yüzünde; İslâm devleti içerisinde sürekli çıban başı olmuş, devletin bütününe ilgilendiren her siyasi hadisede yer almış, devleti tehdit eden, tehditlen de öte parçalayan, yok etmeye çalışan ikinci Kûfe bulunmaktadır.” (s. 9).

Yazar bu iki Kûfe’de meydana gelen olayların siyasi arka planının çok fazla işlendiğini ve bu konuda sayısız eser verildiğini ancak bu hadiselerin arka planında yatan sosyal sebeplerin üzerinde durulmadığını ifade etmiştir. Yazar birbirine zıt bu iki Kûfe’nin arasındaki uçurumların sebeplerini araştıran bilimsel, hamasetten uzak bir çalışma ortaya koymayı hedeflediğini belirtmiştir. Bu bölümde çalışmanın plan ve kapsamı belirtilmiştir (s. 9-12).

“Giriş” bölümü iki kısımdan oluşmaktadır. “Kaynaklar ve Araştırmalar” isimli birinci kısımda çalışmada istifade edilen kaynak ve araştırma eserleri kaynak tenkidine tabi tutulmuştur. “Giriş” bölümünün ikinci kısmında eserde siyasi tarihe ayrıca yer verilmeyeceği için Kûfe’nin siyasi tarihinin kısa bir özeti verilmiştir” (s.13-24).

“Kûfe’nin Fizikî Yapısı” başlıklı birinci bölümde şehri oluşturan merkezî unsurlar mescit, dârülimâre, pazar ve meydan kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. İlk kurulan İslâm şehirlerinden olan Kûfe’nin bu dört unsurun merkezde bulunduğu dairevî şekilde genişleyen yapısında Mekke ile Medine’den etkilendiği ve daha sonra kurulan İslâm şehirlerini etkilediği belirtilmiştir. Merkezde bulunan mescidin dışında Müslüman ve Hıristiyan mahallelerinde mescit ve kiliselerin bulunduğu ve bunların aynı zamanda birer

eğitim merkezi gibi işlev gördüğü anlatılmıştır. Kûfe'deki mahalleler, cadde ve sokaklar, mezarlıklar, köprüler ve hamamlar hakkında da bilgi verilmiş, ilk haphishanenin Hz. Ömer döneminde yapıldığı belirtilmiş ve şehrin sur ile değil etrafına hendekler kazılarak oluşturulan kanal aracılığıyla korunduğu ifade edilmiştir. Evlerin başlangıçta kamıştan yapıldığı daha sonra yangın olayları nedeniyle tuğla kullanılarak inşa edildiği belirtilmiştir. Geçici olarak inşa edilen etrafında ihata duvarı bulunmayan bu evlerin yerini avlulu Hîrî ev tipi denilen yapıların aldığı ifade edilmiş ayrıca bu evlerin yanı sıra merkezde aristokrat kesimin oturduğu *dâr* ve *kasr* denilen konut tiplerinin bulunduğu da belirtilmiştir. Bu bölümde son olarak kamu hizmetlerinden bahsedilmiştir. Şehrin su ihtiyacının ilk zamanlarda Fırat nehrinden veya sulama kanallarından karşılandığı, Emevîler dönemine gelindiğinde açılan kuyuların sistemli bir su şebekesine dönüştürüldüğü belirtilmiştir. Bir başka kamu hizmeti olan şehir temizliği meselesinde Vali Ziyâd döneminde köklü uygulamalara imza atıldığı ifade edilmiş; halkın büyük oranda temizlikten sorumlu olduğu belirtilmekle beraber devletin de sorumluluğunda olan yerlerin bulunduğu ifade edilmiştir (s. 37-106).

“İkinci Bölüm”de şehrin demografik yapısını oluşturan etnik unsurlar ele alınmıştır. Özellikle bölgeye yerleşen Arap kabilelerinin soy ağaçları, daha önce yaşamış oldukları bölgeler, İslâm öncesi inançları, İslâm’a giriş zamanları, müttefik ve düşman oldukları kabileler ve Kûfe’ye geliş tarihleri sistemli bir şekilde ele alınmıştır. Bunun dışında şehirde İranlılar, Suriyeliler, Çinliler, Bizanslılar, Necranlılar, Medineliler, Yahudiler ve Hîreliler’in de bulunduğu belirtilmiş, bunların şehre yerleşmeleri ve nüfus yoğunlukları hakkında açıklamalarda bulunulmuştur. Yazar, birçok etnik unsurdan meydana gelen Kûfe’nin bu farklı grupları kaynaştıramamasından dolayı birçok siyasi hadise meydana geldiğini ifade etmiştir. Çeşitli etnik kökenlerin bir arada yaşadığı bu kentin tarihinin bilimsel verilerle doğru bir şekilde ortaya konulması için eserde bu bölüme oldukça geniş yer ayrılmıştır (s.107-202).

“Üçüncü Bölüm”de idarî yapı ele alınmıştır. Şehrin Hz. Ömer döneminde kuruluşundan Emevîler dönemine kadar olan yönetim şekli bahsedilmiş ve Emevî yönetiminde idari sistemde meydana gelen değişimler anlatılmıştır. Muaviye’nin yönetiminde Hz. Ali’yi yeren, Hz. Osman’ı öven bir politika uyguladığından bahsedilmiştir. Hatta Mugîre b. Şu’be’yi vali olarak atadığında ona bu politikaya uygun hareket etme talimatı verdiği aktarılmıştır. Ziyâd’ın şehri beş yıl olağanüstü hâl şartlarında yönettiği belirtilmiş ilk defa

onun döneminde sokağa çıkma yasağı uygulandığı ifade edilmiştir. Haccâc'ın karışık bir dönemde valilik yaptığı şehri yirmi yıl gibi bir süreyle olağanüstü hâl şartlarında idare ettiği açıklanmıştır. Bu dönem Şiiliğin gelişip beslendiği dönem olarak ifade edilmiştir. Ayrıca mevâli sorununun da bu dönemdeki önemli bir mesele olduğu aktarılmıştır. Bu üç valinin şehrin yönetim politikasını belirlediği ifade edilmiş ve onların uygulamaları bu bölümde çeşitli örneklerle açıklanmıştır. Bahsi geçen üç valinin yanı sıra şehir yönetiminde eşrafın yani önde gelen kabilelerin büyüklerinin etkisi ayrı bir başlık altında incelenmiştir (s. 219-222). Yönetimde eşrafın ağırlığını fark eden Muaviye'nin valilere kabilelere dair direktifler verdiği ve onları karşılıklarına almamaları gerektiği yönünde uyarılarda bulunduğu ifade edilmiştir. Nitekim Muğîre'nin bu direktiflere uyması sonucu Hâricîlerle mücadele konusunda başarılı olduğu ve Haccâc'ın da buna önem verdiği belirtilmiştir. Şehrin ilk olarak Hz. Ömer tarafından kurulan ve kabilelerin yakınlık derecelerine göre veya hilflerine göre oluşturulmuş askeri birlik sistemini ifade eden irâfet ile yönetildiği belirtilmiştir. Emevîler döneminde kadılığın çok önemli oluşu ve kadının halife tarafından atandığı ifade edilmiştir. Ayrıca dört halife döneminde yargının bağımsız olduğu ancak Emevîler dönemine gelindiğinde yargının siyasi erkin altına girdiği belirtilmiştir. Ebû Hanîfe'nin bu sebeple kadılığı kabul etmediği ifade edilmiştir. İdari yapının diğer önemli bir unsuru olan şurta teşkilatının başında sâhibu's-şurtanın şehirde emirden sonraki en yetkili kimse olduğu belirtilmiştir. Gece bekçiliği anlamına gelen ases teşkilatı, halife veya vali ile halk arasındaki iletişimi sağlayan hâciplik teşkilatı, divân teşkilatı ve bölümleri ile dârürrızık idaresi hakkında açıklamalar yapılmıştır (s. 203-264).

"Dördüncü Bölüm"de şehrin ekonomik yapısı ele alınmıştır. Kurulduğu topraklar itibariye oldukça verimli tarım arazilerine sahip olan Kûfe'de Sâsânîler'den kalma su kanalları tamir edilerek ihracat yapacak kadar gelişen bir tarım sisteminin mevcut olduğu dile getirilmiş, aynı şekilde hayvancılığın da oldukça gelişmiş olduğu ifade edilmiştir. Şehirde gelişen sanayi dalları teker teker ifade edilmiş, bu meslekleri icra edenler belirtilmiştir. Doğu-batı arasında ticarî güzergâh üzerinde bulunan Hîre'ye beş km mesafede kurulan Kûfe'nin bu konumu sayesinde zamanla ekonomisi kendi kendine yeten ve diğer kentlere de katkıda bulunan bir yerleşim merkezi haline geldiği ifade edilmiştir (s.265-322).

"Beşinci Bölüm"de sosyal hayat ele alınmıştır. Şehirde yaşayan unsurlar Araplar, zimmîler ve mevâlî olarak üç grupta incelenmiş ve bunların arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Yazar özellikle Arapların arasındaki Ehlü'l-Eyyâm ve er-

Revâfid çekişmesi ile mevâlî meseleleri üzerinde durmuş, birçok siyasi hadiseye bu kesimlerin arasındaki husumetin sebep olduğunu ifade etmiştir. Zimmîlerin devletin doğal vatandaşı durumunda oldukları ve bazı istisnalar dışında pek sorun yaşamadıkları belirtilmiştir. Sosyal hayatı ifade etmede önemli noktalar olan adet, gelenek ve görenekler hakkında bilgiler verilmiştir. Hîre'ye yakınlığı sebebiyle kentin hareketli bir eğlence hayatına sahip olduğu da ifade edilmiştir (s. 323-382).

“Sonuç” bölümünde yazar eserin içeriğini özetledikten sonra bazı tespitlerde bulunmuştur. Bu tespitleri şöyle sıralayabiliriz: Mekke ve Medine'den etkilenerek kurulan şehir, kendinden sonra kurulan diğer şehirlerin tamamını etkilemiştir. Kapalı çarşı geleneğini diğer kentlere miras bıraktığı gibi Hîrî tipi denilen ev tipinin diğer İslâm şehirlerinde de benimsenmesine öncülük yapmıştır. Farklı etnik unsurlardan meydana gelmesi Kûfe'yi İslâm aleminin kültür merkezi haline getirmiş; gramer, hukuk, kıraat gibi birçok alanda ekollerin oluşmasına vesile olmuştur. Her etnik unsur tarihinden getirdiği düşüncelerini şehirdeki diğer etnik gruplarla da paylaşmaya başlamış ve ana bünyeden kopan Şia, Mürcie ve Kaderiyye gibi farklı düşünce ekolleri doğmuştur. Kûfe bu farklı etnik unsurları kaynaştıramadığı için yıkılmaktan kurtulamamıştır (s 383-385).

Mehmet Mahfuz Söylemez'in *Bedevilikten Hadariliğe Kûfe* adlı eseri doktora tezi olarak hazırlanmış geniş hacimli bir çalışmadır. Eserde ana kaynakların yanı sıra arkeolojik kazı sonucu elde edilen verilerden de faydalanılması çalışmanın niteliğini artırmıştır. Eserde konular başlıklarla uyumlu olarak bir bütünlük içerisinde okuyucuya sunulmuştur. Çalışmada sade ve akıcı bir dil kullanılmıştır. Klasik bir şehir tarihi sıralaması ile konular işlenmiş, önce şehrin fiziki yapısı ele alınarak kurulduğu bölge tanıtılmış ardından demografik, idarî, ekonomik ve sosyal yapı incelenmiştir. Bu aşamada Kûfe'nin siyasî tarihinin ele alınması beklenirdi ancak yazar bu çalışmada siyasî tarihin yer almayacağını sebepleriyle beraber “Önsöz” de belirtmiştir. Bu boşluğu gidermek ve konuya bir zemin teşkil etmesi için “Giriş” bölümünde siyasî tarih kısaca özetlenmiştir. Yazar çalışmada Emevîler döneminin doksan yıllık iktidarının ele alınacağını belirtmekle beraber pek çok yerde dört halife dönemine dair bilgiler sunmuştur. Bütünlük oluşturması bakımından bu bilgilerin verilmesi yerinde olmakla beraber eserin zamansal kapsamının dışına çıkmıştır. Bu bilgilerin dipnot olarak verilmesinin daha yerinde olacağını belirtmek isteriz.

Mahfuz Söylemez'in bu kitabı Kûfe'yi ele alan bir şehir tarihi olmanın yanı sıra Kûfe'de başlayıp tüm devleti etkileyen siyasi hareketlerin altında yatan sebeplerin incelendiği bir eserdir. İslâm tarihinde Kûfe merkezli meydana gelen hadiselerin sebeplerinin doğru bir şekilde tespit edilip yorumlanması açısından bu eser oldukça büyük öneme sahiptir. Bu çalışmanın alana dair büyük bir boşluğu doldurduğunu söylemek mümkündür. Eserin daha ileri çalışmalara vesile olacağı söylenebilir.

Kaynakça | References

Söylemez, Mehmet Mahfuz. *Bedevilikten Hadariliğe Kûfe*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.